

Квалитет живота руских и канадских фармера – компаративна анализа (на примјеру московске области и Онтарија)

**ГЛЕН ФИЛСОН, ВЛАДИМИР ДОБРЕНКОВ,
ГРИГОРИЈ БУТУРИН, АЛЕКСАНДАР КЛУБОВ**

Торонто – Москва

Резиме

Ово истраживање заснива се на испитивањима фармера Онтарија и московске области, личним и путем поште, спроведеним од 1991. до 1994/95. При поређењу стратификованог случајног узорка од 1105 фармера из Онтарија из 1991. године са случајним узорком од 165 тек приватизованих фармера из московске области из 1992, открили смо да су ови први обично били релативно мање наклоњени владиним интервенцијама за подршку пољопривреди. Питали смо се да ли су први фармери који су купили или изнајмили земљу 1991-1992. били слични онима који су то урадили касније, па смо спровели још 20 разговора у московској области током 1993, а затим још 52 током 1994-1995.

Први приватни руски фармери знатно су се разликовали од оних који су приватизовани у скорије вријеме – како по демографским одликама, тако и по ставовима у вези са фармерством и околином. Такође је било битних разлика између малих фармерских породица и управника приватних фарми. На примјер, мада се већина фармера из ове области противи редукацији државне помоћи, управници се овоме противе знатно више од осталих.

Фармери Онтарија су углавном давали вишу оцјену свом релативном квалитету живљења него фармери московске области, иако су се осјећали много више погођени недавним промјенама у руралним институцијама. Уопштено гледано, фармери Онтарија су сматрали свој квалитет живљења бољим што им је виши био приход, образовање и могућност запошљавања радника на имању, док их веома погађа "троструки" дан са којим се суочавају, нарочито ако имају дјецу млађу од 6 година. Показало се да су они спремнији да сматрају свој квалитет живљења бољим у односу на генерацију својих родитеља него што су били фармери московске области. Фармери московске области су, међутим, били спремнији да свој квалитет живљења сматрају бољим у односу на остале Русе, него фармери Онтарија у односу на остале Канађане. Већина руских фармера још очекује побољшање живота које ће донијети приватизација. Овај рад се завршава неким препорукама за помоћ руралним областима, чиме би се могао обезбиједити један дио подршке која тренутно недостаје у руском систему пољопривреде и исхране.

Аутори: Глен Ц. Филсон, ванредни професор ванредних руралних студија, Пољопривредни колеџ Онтарио, Универзитет Guelph, Онтарио; професори Владимир Добренков, Григориј Бутурин и Александар Клубов са Факултета за социологију, Московски државни универзитет.

Увод

У овом раду спроводи се компаративно проучавање недавно приватизованих руских фармера из московске области и узорка фармера из Онтарија, да би се видјело како они схватају теме у вези са одрживом пољопривредом и свој квалитет живљења. Јединствени упитник је омогућио поређење, иако ни једна група није знала да ће њихови одговори бити упоређивани са фармерима из друге земље; у том смислу ово поређење је индиректно.

Фармери Онтарија суочили су се са растућом концентрацијом и централизацијом пољопривредне производње, у току којих је стално долазило до банкротирања приличног дијела преосталих "малих" фармерских јединица. Број фармера пао је са 24% популације из 1931. на око 2% током деведесетих. "Док се смањивао укупан број фарми, број великих фарми (укупни приход од 50000 или више у доларима из 1990) повећао се за 6% (канадска статистика, 1992 : 2). Десет процената фармера Онтарија сада производи 53% свих производа са фарми (канадска статистика, 1992).

Руске фарме у овом периоду постају мање (деколективизација). До 1992. године 27000 совхоза (државних фарми) и колхоза (колективних фарми) требало је да буду реорганизовани и битније одвојени од државе (приватизација). Од тада је убрзан покрет ка стварању приватних фарми са мањим парцелама. Државне и колективне фарме се, према томе, уситњавају до тачке кад 1995. постоји преко 300000 приватних фарми у Русији. Фарме се реструктуришу пошто индивидуална породична дјелатност на принципу малих јединица драматично расте, док се приватизација одвија кроз аранжмане за издавање као и кроз приватно власништво а кооперативе преузимају многе обавезе у маркетингу и снабдијевању (Масеу, 1994). McNeil и Kerr су, међутим, недавно изнијели виђење да се у ствари врло мало промијенило (1995).

Попут њиховог проучавања, овај рад се концентрише на московску област, једну од 78 у Русији. То је по популацији (али не и површини) највећа руска област са око 16 милиона становника. Између 25 и 30% Руса живи и ради на селу, а око 20% су фармери.

Ово је у супротности са Онтаријом, такође највећом канадском облашћу са око 10 милиона становника од којих мање од 15% живи у руралним дјеловима а само нешто више од 2% су фармери. Умјесто индивидуалнијег фармерства по принципу малих породичних фарми индустријализовани облик потискује мале породичне фарме.

Приватизација, деколективизација и њихов значај за појединца

Мотив за реформисање аграрног система у Русији је вјеровање да ће побољшање ефикасности система подићи животни стандард руралног становништва и тако унаприједити квалитет њиховог живљења (Масеу, 1994).

"Приватизација" је сложен појам који обухвата прелазак са државног на приватно власништво, са државног на приватно управљање и од планске или управљачке економије до тржишне. Деколективизација је, на другој страни, релативно једноставна и изгледа да значи крај система државних и колективних фарми (Масеу, 1994 : 157).

Проблеми у вези са командним економским обликом пољопривредног планирања у Русији у оквиру кога су дјеловале државне и колективне фарме били су многобројни. У руском систему млекуарства McNeil и Kerr (1995 : 52) су указали на неке од посљедица њихове структуре у односу на Запад.

Резултат руског система са његовом издијељеном структуром управљања је ниска производња у односу на Запад, без обзира како се мјерило – ниска производња млијека по крави, висока стопа смртности телаци, лоше здравље крда и врло кратак рок трајања млијека. Даље, било је раширено забушавање код радника на фармама.

Прије процјене обима у коме су аграрне реформе – приватизовање и де-колективизација – помогле у рјешавању таквих проблема руске пољопривреде као што је ниска продуктивност, лоша рурална инфраструктура и оскудне жетве, вратимо се оном оптимизму са којим су ране реформе поздравили новопечени приватизери.

Септембра 1991. чули смо говор Николаја Михаиловича Подгорнова, директора једне колективне фарме у области Вологда (500 км сјеверно од Москве) који је, такође, био напредни члан Врховног совјета у Москви, пред Европским друштвом за руралну социологију у Вологди, РСФСР. Он је са члановима своје колективне фарме трансформисао колхоз у неку врсту капиталистичке корпорације тако што су откупили пензије чланова-пензионера и дали сваком фармеру дио акција према његовом удјелу у имовини фарме. Подгорнов је инсистирао да профит мора бити основа за продуктиван рад. Његов колектив је 2 године радио по новим условима књиговодства. Он је убиједио 450 чланова фарме да створе оно што је назвао облик "учешћа у фарми" заснован на принципима приватног власништва. Сва имовина је издијелена. Биланс прихода и расхода показује остатак од 60000 рубаља за фарму стоке, односно 1500 рубаља по особи кад је долар вриједио 35 рубаља.

"Откупили смо имовину од државе. Онима који нијесу живи", наставио је Подгорнов, "додијелимо нешто новца и уложимо у штедионицу. 49% профита одлази на обрт, 47% на модернизацију и откуп својине од државе и пензионера. 3% иде на враћање кредита. Ови посљедњи добијају свој дио из продуктивних добара. Директор има неограничену контролу над предузетништвом. Четрдесет три мале пословне јединице су створене, свака са својим књиговодством." Али до децембра 1990, кад је Конгрес РСФСР усвојио закон о приватној својини, није било омогућено да мале пословне јединице или веће, попут оне Подгорнова, започну посао.

Подгорнов је себе назвао малим капиталистом који је желио да створи породичне фарме од своје фарме – акционарског друштва (ЈЦА). Сваки члан фарме могао је узети свој дио у готовом и отићи. Подгорнов је наставио:

Фармерством не треба да се управља из Москве. Уз исправну пореску политику може се успјети. Глупо је производити храну која трули у складишту и људима то плаћати. Наш индустријски систем је још организован за масовну производњу и то може довести до пропасти. Фармери морају научити метод књижења трошкова. Само око 10% наших радника има независну иницијативу за вођење сопственог бизниса (препис превода, Filson, 1991).

Он се бојао да руски послови неће моћи ући на свјетско тржиште а да не буду уништени па је јако подржавао помоћ државе док се не достигне успјешна конкурентност.

Подгорнов је примијетио: "Ми не дозвољавамо ником ко не ради са нама да купи дио." Такође је примијетио да млади људи до 40 година прихватају његов приступ, док старији не могу да му се прилагоде. "Пензионери су плакали кад смо их откупили." (препис) Он признаје да "нема ничег демократског" у начину на који води некадашњи колектив. Надао се да би демократија могла доћи у први план једном кад све буде коначно засновано на приватној својини.

Структура свакодневног руралног живота у Русији

За 4 године након његових оптимистичких коментара, међутим, приватизација и деколективизација нијесу испуниле своја обећања. Здравствена и просвјетна служба доживљавају пад, нарочито од појаве економске рецесије која датира отприлике од почетка перестројке и гласности. Здравство на селу је лоше дјелимично и због тога што доктори не желе да живе у руралним областима. Болницама нарочито недостају лекови и рентген апарати. Снабдијевање храном је горе него у градовима због лоших путева и руралне инфраструктуре. Културне активности су оскудне (Butyrin, 1993).

Предвиђени животни вијек опао је са 65 година из 1988. на 57 за 1995. Пољопривредна производња се смањила двапут више него у катаклизмичком периоду стаљинистичке колективизације раних тридесетих. Током 1994. употребљена је око једна петина количине ђубрива употребљене 1990. Несташица пестицида допринијела је великом оболијевању кромпира 1993. када је упропашћено 70% приватних парцела у централној Русији. Мање од 2% фармера са државних и колективних фарми је 1990. било непрофитабилно али их је до 1994. било 57% (Wegren и Durgin, 1995).

Гласање након Јељциновог напада на Думу потврђује да већина Руса из руралних области није спремна за промјене у мјери у којој су то урбани становници. Подршка коју дају Земљорадничкој партији и реформисаној Комунистичкој партији показује да би већи дио руралног становништва желио што мање промјена. У исто вријеме постоји и значајна али неуједначена подршка тржишно оријентисаним реформама у акционарским друштвима (као код Подгорнова) и у мањим приватним породичним фармама.

Услови, пак, никад нијесу били добри. Само око четвртине државних и колективних фарми било је савремено опремљено па је више од 50% посла обављано ручно. Радно вријеме је увијек било дуже од урбаног а ови разлози су подстицали младе да се селе у градове. Тамо гдје нема апарата за мужу уобичајено је да мљекарице раде 330 дана у години (Извјештај са конференције у Вологди, 1991).

Куће нијесу лијепе као градске, али због одласка људи из руралних области они који тамо живе често располажу са више простора. Од 1988. траје регресија у изградњи кућа. Само око четвртине руралних домова има такве погодности као гас, струју и телефоне. Депопулација ових области наставља се без слабљења.

Рурална депопулација довела је до затварања сеоских школа. Нека дјеца су сада у интернатима. Многа обданишта, вртићи, болнице и установе за старије морали су да буду затворени (Wegren и Durgin, 1995). Постоји несташица новца за истраживања о руралним областима. У почетку је намјера Јељцинове владе била да полако угаси државне, али да задржи колективне фарме, развије неке приватне фарме и неке корпоратизоване колективне; ток реформи је у међувремену убрзан званичном приватизацијом обје врсте фарми под друштвеном управом. Проучава се продуктивност различитих типова фарми од којих ће најбољи бити промовисани а најгори напуштени.

Државним фармама је управљала држава одозго. Радници су обично имали смјештај налик на станове на селу и посједовали само своје ствари у тим становима. Одлуке о томе шта ће се производити, кад ће се то продавати

државним заступницима итд., долазиле су из Москве. Колективне фарме су, пак, имале већу аутономију мада су биле под знатном контролом управника. Велика разлика је била у томе што су радници колективне фарме могли посједовати своје домове и већина их није живјела у становима већ у сеоским кућама. Чак ни приватне фарме нијесу још приватне у нашем смислу јер многе још продају велики дио онога што произведу држави по фиксним цијенама. Међутим, могу продавати и самостално било коме ко највише понуди.

Сада, кад је чак половина државних или колективних фарми између 5 и 10 хиљада хектара издијељено на самосталне приватне фарме а друга половина функционише као акционарска друштва много предшколских васпитача, музејског особља, социјалних радника и других морају да зарађују мање или, у неким случајевима, да добију отказ. У оквиру совхоза и колхоза помоћно особље је плаћала фарма.

Многи фармери, нарочито они релативно стари, такође су се осјећали сигурно у систему државних и колективних фарми. Они су примали скромну зараду али су имали омогућено образовање, здравствену заштиту, културне и рекреационе активности, као и пензије за жене старије од 55 и мушкарце од 60 година. Млађи и релативно образовани фармери често су веома заинтересовани за потенцијалну корист од самосталног фармерства.

Табела 1: Руске приватне фарме*

	1992	1993	1994	1995**
Број фарми у хиљадама	49,0	182,8	269,9	320
Просјечна величина фарме у хектарима	42,0	43,0	42,0	42,0
Укупан број хектара у Русији	2068	7804	11333	13440
Број угашених фарми у хиљадама	нема података	5,1	14,1	>65
Процент угашених фарми	нема података	2,8%	5,2%	20,3%

* Подаци се односе на 1. јануар сваке године

** Изведено из: Wegrin и Durgin, 1995.

Процес јављања нових приватних фарми мало је успорио 1993. године. На примјер, 1992. је основано 134000 приватних фарми, а 1993. само 87000. Већина фармера посједује мале парцеле. 1993. је око 53% фармера посједовало мање од 20 хектара по једноме. Више од двије трећине фармера посједовало је до 50 хектара по фармеру а само 7% их је посједовало по више од 100 хектара. Према Wegrin-у и Durgin-у,

До краја 1993, на сваких 100 основаних фарми пропадало је око 52 према 4 од 100 за 1992 и 5 од 100 за прва три мјесеца 1993. Пропадање фарми се знатно повећало током 1994. У прва три тромјесечја 1994. на сваких 100 насталих приватних фарми престајале су са радом 103. До краја године број приватних фарми је опао у односу на укупан број након првог полугодишта (1995 : 54).

Многи од приватних фармера који су испитивани 1992. били су урбани државни службеници који су препознали могућност да користе своју мрежу и утицај да би успјели у приватном фармерству преко свог приступа информацијама и другим средствима. Сасвим недавно њих је наслиједио велики број бившег руралног пролетаријата са државних и колективних фарми. Први приватни фармери су често имали висок степен образовања; они или

су се раније преселили из села у град или су били дјеца или унуци руралних пролетера или сељака. Многи од најскорије приватизованих били су старији људи који су жељели плату и гарантовану пензију, па зато углавном нијесу хтјели да изврше закуп. Није никакво изненађење, као што ћемо показати, што је старосна доб раних приватизованих фармера из московске области била нижа (више од 45% млађих од 40) него код фармера Онтарија (само 24% млађих од 40).

Да ли ће тек приватизована руска акционарска друштва, приватне кооперативе и мале самосталне породичне фарме бити способнији да се одрже од релативно неуспјешних великих монокултурних државних и колективних фарми од којих настају, умногоме зависи од њихове економске успјешности. При поређењу са ставовима Онтарија о улози владе у унапређивању способности за опстанак открили смо да су фармери московске области били склонији томе да влада кажњава прекршиоце програма за мочварна земљишта, обезбјеђује дугорочну помоћ за побољшано конзервисање, разбија монополе у производњи хране и диверсификује руралну привреду (Filson, 1995). Приватизација није дозволила руској пољопривреди да спријечи све већи прилив хране из иностранства која је често јефтинија и квалитетнија.

Након посјете Русији у љето 1995. Американац Eric Fenster је примијетио:

Изгледа да смо посматрали раширен резултат приватизације по "другој опцији" – куповине од стране радног колектива, при чему у стварности власништво преузимају управници. Вратили смо се и до једне приватне мљкарске фарме близу Москве. Прошло је скоро 2 године од када је Петар нађен објешен зато што није хтио да подијели свој успјех са другима и од када је државна фарма опет приграбила све пашњаке које је изнајмљивала да би их продала новим богатацима за изградњу скупих дача.

Петрова жена Ала позвала је породицу да живи са њом и ћерку да јој помаже у вођењу фарме. Крдо се још више смањило, а није изгледало да краве дају пуно млијека. Један швајцарски фармер је радио на фарми да би усавршио руски језик. Он је био убијеђен да би, са расположивим средствима, било могуће добити исту количину млијека од упола мањег броја крава и профитирати тако што се не би финансијски исцрпљивало. Савјетовао је Алу да смањи крдо али се она суочавала са двије препреке. Једна је била да ако би се одлука показала као погрешна, не би било повратка; друга је вјероватно био цио живот проживљен у схватању да је више и веће – боље. Алин избор био је радикалнији. Руси више воле свињетину, рекла је, па ће се следеће године отарасити крава и узгајати свиње. (добијено преко електронске поште).

И поред релативно образоване али јефтине радне снаге и не сасвим заостале технологије у Русији, економска прилагодљивост многих малих нових приватних фарми изгледа неизвјесна.

У вријеме првих испитивања у Русији 1992. већи дио пољопривредне производње још су остваривали на државним и колективним фармама (совхозима и колхозима) сеоски радници, надзорници и управници ових огромних фарми у друштвеном власништву и под друштвеном управом. Радници у совхозима и колхозима имају мале парцеле за сопствену потрошњу поред зараде од плата или дијела профита од производње. Негдје, као у јужној Русији, ове мале парцеле су представљале главни извор њихових прихода. До недавно већи дио производа је куповала држава по фиксним цијенама. Много времена се трошило на рачунање односа унос/принос као начина компензације за недо-

статак понуде и потражње. Размјена између државе и ових великих фарми значила је да би се, на примјер, мијењало 0,007 трактора за тону сточне хране.*

Око 10% друштвеног пољопривредног земљишта било је 1992. предвиђено за постепено приватизовање. То је био период кад су радили "приватни фармери" које ћемо описати, када је само њихово постојање представљало пријетњу за већину конзервативног руралног пролетаријата који је и даље радио на државним и колективним фармама (Van Atta, 1993). Касније, 27. октобра 1993, Јелцин је потписао декрет којим се легализује куповина и продаја, као и хипотеке на земљу и по први пут гарантује руским грађанима право да посједују земљу. Већина нових приватних фармера били су, без своје жеље, субјекти на којима је тестиран овај најновији покушај да се разбију велике државне и колективне фарме. Приватни фармери које смо испитивали обично су били у позицији да изнајме парцеле од државне или колективне фарме користећи скоро бескаматне зајмове. Према томе, већина њих су у ствари припадали типу фармера-закупаца и управљали су приватним фармама у већој мјери него већина самосталних и/или фармера-капиталиста Онтарија.

Демографске и разлике у фармама између фармера Онтарија и московске области

Открили смо да су, често врло млади, рани приватизери имали виши ниво образовања од просјечног у односу на испитанике из Онтарија, али су обично оснивали мала имања са разноврснијим типовима производа по фарми. У поређењу са узорком фарми из Онтарија из 1991. московски узорак за исто вријеме има сличан или бољи просјечни ниво образовања. Међутим, они који су се касније определили за приватно фармерство, било као мали породични фармери или као дио већих акционарских друштава или приватних кооператива, нешто су старији од прве групе и имају нижи просјечни ниво образовања. Њихов демографски профил је сличнији радницима и управницима на државним и колективним фармама. Уопште гледано, што су руски фармери старији то је већа вјероватноћа да осјећају позитиван утицај посебно сликовитих призора из пејзажа који их окружује (двострана дистрибуција вјероватноће >0,002 за оне преко 45 у односу на млађе).

Док је 38% фармера Онтарија имало пуно радно вријеме и унајмљену испомоћ током цијеле године, само 29% фармера московске области је имало то исто. Од фармера Онтарија 48% је радило ван својих фарми, према само 35% фармера московске области.

Четири главне дјелатности у Онтарију су пољске културе, двострука дјелатност, говедина и млијечни производи, док су у московској области то млијечни производи, говедина, пољске културе и свиње. Док је највећи дио фарми Онтарија специјализован, највећи дио фарми у московској области је мјешовите дјелатности. Тако, иако Онтарио има више типова култура, просјечна фарма је много више специјализована. Многе од новонасталих руских

* Из предавања које је одржала Евгениа Серова, доктор пољопривредне економије и савјетник у руском Министарству за пољопривреду, на Московском државном универзитету 6. јула 1993.

фарми уклапају се у тип малих одрживих (или опстајућих) породичних фарми.

Табела 2: Број испитаника према старости и величини имања за Онтарио и московску област за 1991. (n=1073 : 165)

Старост	Онтарио n=1073	Московска област n=165
30 година и мање	44 (4,1)	30 (18,2)
31-40 година	212 (19,8)	45 (27,3)
41-50 година	291 (27)	40 (24,2)
51-60 година	264 (24,6)	45 (27,3)
61 и више	262 (24,4)	5 (3,0)

Величина имања и области гдје се испитаници баве фармерством

Величина имања	Онтарио n=1083	Московска област n=165
40 хектара и мање	18,6% (201)	90,9% (150)
40,0-80,5 ha	29,8% (323)	9,1% (15)
80,5-121,0 ha	19,0% (206)	0
више од 121 ha	32,6% (353)	0

Упрођење ставова према природној средини

Када смо упоредили мој узорак од 1105 фармера из Онтарија са 165 тек приватизованих фармера московске области открили смо да су ови први обично били релативно мање наклоњени интервенцијама владе за подршку пољопривреде. Ови други су били склонији да кажу да подржавају успостављање одрживе пољопривреде и да желе да науче да се баве фармерством успјешније, док је већина фармера Онтарија мислила да то већ постиже. Приватни фармери из московске области видјели су и већу улогу владе у уређивању околине и промовисању одрживе пољопривреде. Док је већина фармера Онтарија сматрала да је канадско пољопривредно земљиште у бољем стању него икад, фармери московске области вјеровали су да јеруско пољопривредно земљиште у горем стању него раније. Они су, у ствари, мислили да је деградација руског руралног земљишта веома озбиљна.

Фармери московске области подржавали су одрживу пољопривреду више него фармери Онтарија и изјавили да би вољели да науче да се фармерством баве успјешније. Фармери Онтарија су углавном сматрали да већ успјешно воде своје фарме. Приватни фармери московске области видјели су знатно већу улогу владе у уређењу околине и промовисању одрживе пољопривреде.

Знатно више фармера московске области (58%) није се сложило да би учинити пољопривреду одрживијом значило и смањити степене производње, док је мањина фармера Онтарија и Аустралије таквог мишљења (у оба случаја око 40%). Само 36% фармера московске области сложило се да би

профитабилност пољопривредне производње била смањена, према 69% аустралијских и 59% фармера Онтарија. Док се 65% фармера московске области сложило да фармери не треба да примају бенефиције за статус примарног произвођача уколико не слиједи препоручене програме за одрживу пољопривреду, одговарајућа цифра за фармере Онтарија износи 49% (а само 32% за случајни узорак од 2100 аустралијских фармера). Тако су фармери Онтарија обично очекивали мању улогу владе него што су, насупрот њима, жељели недавно приватизовани фармери московске области (Filson, 1993).

Из података за 1994-1995. видимо да, док фармери московске области, уопштено гледано, још увијек сумњају у то да приватно фармерство води еколошким проблемима, они који редовно запошљавају испомоћ мање у то вјерују него они који не упошљавају радну снагу.

Табела 3: Средње вриједности ставова фармера московске области о томе да приватно фармерство доводи до еколошког фармерства, као функција тога да ли запошљавају сезонску радну снагу или не

	Број случајева	Средња вриједност	Стандардно одступање	T-вриједност	Двострана дистрибуција вјероватноће
Запошљавање сезонске радне снаге	25	-,9600	0,200	-2,07	0,047
Без сезонске радне снаге	27	-,7037	0,609		

Табела 4: Средње вриједности за фармере Онтарија (1991) и московске области (1992) што се тиче њиховог виђења озбиљности деградације земљишта

Област	Средња вриједност	Случајеви	Стандардно одступање	T-вриједност	Двострана дистрибуција вјероватноће
Онтарио	5,82	1091	17,49	-14,66	0,000
Московска област	17,69	165	7,97		

Фармери московске области сматрали су да је исправно очекивати да фармери снесу трошкове обнове деградираног земљишта на свом имању, за разлику од већине фармера Онтарија; зато је много више фармера Онтарија сматрало да фармери треба да плаћају за истраживања средине у области пољопривреде. Док су фармери московске области жељели да у сврху очувања земљиште лошег квалитета буде службено издијељено заједно са цјелокупним руралним земљиштем, фармери Онтарија нијесу изражавали ни слагање ни неслагање. Иако су ови први били склони да вјерују да пољопривредне хемикалије стварају више проблема него што их отклањају, те да су пестициди у пољопривреди опасност за опште здравље и да су важне последице употребе ђубрива за загађеност средине, ови други нијесу били склони оваквом мишљењу. Фармери Онтарија су, међутим, били мање склони да сматрају да се превише прича о штети коју изазивају пестициди (Filson, 1993).

Поређење виђења квалитета живљења руских фармера са схватањем фармера Онтарија о благостању

Као што ће бити показано, фармери Онтарија сматрали су свој квалитет живљења знатно бољим него фармери московске области. Табела показује разлике у виђењу свог релативног квалитета живљења, на основу упитника од седам питања. Ту је спадао и упитник под називом Фактори за које фармери сматрају да су имали утицаја, састављен од два дијела (одређена анализом фактора) који обухватају микро (седам питања) и макро (четири питања) социјалне структурне промјене.

Табела 5: Средње вриједности за фармере Онтарија (1991) и фармере московске области (1992) што се тиче њиховог поимања сопственог квалитета живљења

Област	Средња вриједност	Случајеви	Стандардно одступање	T-вриједност	Двострана дистрибуција вјероватноће
Онтарио	2,412	1059	4,553	3,17	0,002
Московска област	1,371	159	3,746		

Видимо да су фармери Онтарија углавном дали вишу оцјену свом квалитету живљења од фармера московске области.

Табела 6: Средње вриједности виђења фармера Онтарија (1991) и московске области (1992) о томе које су руралне промјене највише на њих утицале током протеклих 20 година

Област	Средња вриједност	Случајеви	Стандардно одступање	T-вриједност	Двострана дистрибуција вјероватноће
Онтарио	-4,500	1083	8,94	-4,84	0,000
Московска област	-0,707	133	3,74		

Према томе, фармери Онтарија осјећају се много више погођени промјенама у својој руралној области за протеклих 20 година него фармери московске области.

Табела 7: Средње вриједности за фармере Онтарија (1991) и московске области (1992) – поимање свог релативног квалитета живљења

Квалитет живљења	Област	Средња вриједност	Случајеви	Стандардно одступање	T-вриједност	Двострана дистрибуција вјероватноће
У односу на остале фармере у земљи	Онтарио	0,360	998	0,736	6,88	0,000
	Моск. о.	-,365	96	1,007		
У односу на просјек моје земље	Онтарио	0,339	1026	0,987	-2,58	0,011
	Моск. о.	0,565	115	0,880		
У односу на фармере из генерације мојих родитеља	Онтарио	0,632	1024	1,134	4,88	0,000
	Моск. о.	0,040	50	0,807		

Фармери Онтарија су углавном сматрали да им је квалитет живљења бољи него код осталих канадских фармера. Они су такође били склонији да мисле да им је квалитет живљења бољи него код фармера из генерације њихових родитеља. Фармери московске области су, пак, били склонији да вјерују да је њихов квалитет живота бољи него код осталих Руса.

Ако погледамо факторе који су током протекле двије деценије, по мишљењу фармера, имали највише утицаја видимо да су фармери московске области углавном имали позитивнији став према ономе што се десило него фармери Онтарија.

Табела 8: Средње вриједности за фармере Онтарија (1991) и московске области (1992) – њихово виђење који су фактори највише утицали у протекле двије деценије

Оно што је на фармере највише утицало	Област	Средња вриједност	Слу-чајеви	Стандардно одступање	Т-вриједност	Двострана дистрибуција вјероватноће
Пропадање традиционалних фармерских организација	Онтарио Моск. о.	-,293 0,389	1059 105	1,165 0,750	-6,00	0,000
Сеоско становништво које се не бави фармерством	Онтарио Моск. о.	-,359 0,629	1059 105	1,165 0,750	-12,12	0,000
Превелика производња на фармама	Онтарио Моск. о.	-,631 0,169	1051 105	1,068 0,772	-9,06	0,000
Финансијска криза на фармама	Онтарио Моск. о.	-,817 -,526	1067 114	1,170 1,350	-2,28	0,024
Промјена цијене земљишта	Онтарио Моск. о.	-,289 -,591	1053 66	1,223 0,744	3,05	0,003
Неопходност зарађивања ван фарме	Онтарио Моск. о.	-,480 0,271	1049 96	1,310 0,744	-8,45	0,000
Породични стрес	Онтарио Моск. о.	-,573 0,127	1064 79	1,214 0,774	-7,39	0,000
Окретање материјалним вриједностима	Онтарио Моск. о.	-,494 -,226	1040 102	1,096 1,089	-2,38	0,019
Пораст интереса за заштиту природне средине	Онтарио Моск. о.	0,510 0,973	1063 109	0,958 0,645	-6,76	0,000
Велики број руралног становништва ван фарми	Онтарио Моск. о.	-,159 -,643	1065 112	1,168 0,815	5,70	0,000

Иако су ова питања заснована на искуству фармера Онтарија па се, према томе, више односе на њихову ситуацију, поређење нам даје увид у неке занимљиве контрасте. Фармери московске области су видјели пропадање традиционалног организовања фарме као позитиван утицај, док су многи фармери Онтарија то лоше примили. Фармери приватизовани у скорије вријеме показују мање наде по овом питању него они раније приватизовани. Фармери московске области обично су прихватили то што се људи који се не баве фармерством селе у руралне области, док се фармерима Онтарија то није свиђало. С друге стране, фармери московске области су чак више били погођени великим бројем руралног становништва ван фарми. Они су добро примали пораст интересовања за заштиту средине као и фармери Онтарија мада не у толикој мјери (мање их ради ван фарми). Фармери московске области су такође рекли да је у некој мјери на њих позитивно утицао породични

стрес, док је на фармере Онтарија утицао негативно. Превелика производња неких производа са фарме такође се донекле позитивно одразила на ове прве а негативно на ове друге. Финансијска криза фарми утицала је негативно на обје групе али су се фармери Онтарија осјећали знатно више погођени. С друге стране, промјена у цијени земљишта више је погодила фармере московске области него фармере Онтарија. Окретање материјалним вриједностима више је погодило фармере Онтарија него московске области.

Табела 9: Средње вриједности за схватања фармера Онтарија и московске области о програмима за одрживу пољопривреду

Програми за одрживу пољопривреду	Област	Средња вриједност	Случајева	Стандардно одступање	Т-вриједност	Двострана дистрибуција вјероватноће
Користити увозне тарифе да би се заштитили фармери	Онтарио Моск. о.	-,674 0,507	1067 144	1,054 0,819	-15,64	0,000
Гарантовати адекватне зараде фармама	Онтарио Моск. о.	-,810 1,485	1064 165	1,156 0,853	-30,50	0,000
Дозволити маркетинг специјалних производа	Онтарио Моск. о.	0,698 1,206	1033 165	0,921 0,720	-8,07	0,000
Настојати на укидању субвенција	Онтарио Моск. о.	0,801 -,504	1054 125	1,041 0,591	21,12	0,000
Дати канадски/руски план само-снабдијевања храном	Онтарио Моск. о.	-,960 1,543	1057 160	0,822 0,500	-53,38	0,001
Обезбиједити бољи план за пензионисање фармера	Онтарио Моск. о.	1,073 1,228	1068 158	0,921 0,585	-2,84	0,005
Подстаћи потрошњу природне хране	Онтарио Моск. о.	0,251 1,249	1058 165	1,210 0,774	-14,49	0,000
Обавијестити јавност да се животиње не злостављају	Онтарио Моск. о.	-1,211 0,644	1062 101	0,927 0,986	-18,17	0,000

Укупне средње вриједности за схватања фармера Онтарија и московске области у вези са њиховим виђењем програма владе за одрживу пољопривреду.

Област	Средња вриједност	Случајеви	Стандардно одступање	Т-вриједност	Двострана дистрибуција вјероватноће
Онтарио	12,93	1089	7,45	-20,21	0,000
Московска област	22,81	165	5,57		

Табела 9 показује да су фармери московске области жељели од своје владе да гарантује адекватне зараде, употреби увозне тарифе да заштити фармере, изнесе план само-снабдијевања у исхрани за цијелу земљу, као и да саопшти јавности да се животиње не злостављају; фармери Онтарија нијесу жељели да њихова влада ишта од овога уради. Фармерима московске области је више било стало, у односу на фармере Онтарија, да влада подстакне потрошњу природне хране и обезбиједи бољи план одласка у пензију за

фармере. Док фармери Онтарија обично изјављују да су жељели да влада ради на укидању субвенција, то није случај са онима из московске области.

Резиме, закључци и препоруке

Док је већина фармера Онтарија сматрала да је канадско пољопривредно земљиште у бољем стању него раније, фармери московске области вјеровали су да је руско пољопривредно земљиште у горем стању него раније. Ови посљедњи се нијесу сложили да је деградација руског руралног земљишта мала; већина фармера Онтарија сматрала је да је деградација канадског руралног земљишта мала. Нема сумње да је знатан дио земљишта московске области у горем стању од земљишта Онтарија, па то донекле објашњава зашто фармери ове прве области тако убрзано дају подршку мјерама за очување земљишта (уп. нпр. Vreburda, 1990).

У односу на фармере московске области, фармери Онтарија сматрали су да имају бољи квалитет живљења. Они су, такође, више били склони мишљењу да је њихов квалитет живљења бољи него код фармера из генерације њихових родитеља. Фармери московске области су, пак, сматрали да живе боље од осталих Руса и то је мишљење било више присутно него код фармера Онтарија у односу на остале Канађане.

Фармери Онтарија осјећали су се знатно више погођени промјенама у својим руралним областима током протеклих година; нарочито их је погодила финансијска криза фарми и претјерана производња на њима што је увећало и породични стрес. С друге стране, први приватизовани фармери из области Москве (узорак из 1992) били су задовољни могућношћу да добију сопствене фарме и боље расположени према скорим реформама.

Док су фармери московске области доживјели пропадање традиционалног организовања као позитиван утицај, за фармере Онтарија то је значило негативан утицај. Чињеница да су ови први доживјели као позитивно пропадање традиционално организованих фарми којима је управљала Комунистичка партија не изненађује, као ни носталгија већине фармера Онтарија за организацијама које су им некад помагале и давале већу важност у пословима провинције и државе него данас. Руски фармери сад уживају повећану аутономију, али често немају довољно капитала да остваре своје снове.

Фармери московске области показали су већу жељу него фармери Онтарија да влада посвети пажњу социјалним потребама фармера, кажњава прекршиоце програма за мочварна земљишта, онемогућава монопол у производњи хране, диверсификује руралну привреду, смањи број одвајања земљишта и обезбиједи дугорочну помоћ за побољшање активности за очување. Они су углавном од своје владе тражили да гарантује адекватне зараде, користи увозне тарифе да заштити фармере, изнесе план само-снабдијевања храном за цијелу земљу и саопшти јавности да се животиње на фармама не злостављају; фармери Онтарија углавном нијесу жељели да њихова влада ово уради. Московљани су били одлучнији у жељи да влада донесе бољи план за пензионисање фармера, док су фармери Онтарија били отворенији за могућност евентуалног укидања субвенција.

Након свега што је речено, лако се сложити са ауторима као што су Macey (1994) и Wegren & Durgin (1995), који сумњају да се приватизација и деколективизација могу адекватно носити са проблемима деградације земљишта, ниске продуктивности и лоше руралне инфраструктуре. Док анализа McNeil-a

и Kerr-a о томе шта не ваља код система државних фарми садржи вриједне сугестије о начину на који би нарочито производња и продаја млијечних производа могли бити унапријеђени програмима за помоћ у удаљеним сеоским областима, чуди њихова тврдња да се врло мало промијенило на организационом плану. Можда се превише промијенило пребрзо.

Колапс производње након 1991. и убрзано пропадање фарми током 1994-1995. најављују повратак више колективистички усмјерене владе у Русији. Изгледа да је клатно спремно да се још једном, након избора за Думу децембра 1995, врати у правцу колективизације и привреде која нагиње планској, нарочито у пољопривреди. Ово не значи да су приватизација и деколективизација заиста добиле шансу да утичу на укупну продуктивност, природну средину и квалитет живота фармера. У ствари, многи сматрају да су промјене које су покушале да изазову подстицаје од стране тржишта само површинске промјене у стилу управљања. Можда је било мање промјена у управљачкој структури него што би се надали McNeil и Kerr, али што се тиче укупне продуктивности и општег поимања квалитета живљења у руралним областима, заиста се превише промијенило. То ће за последицу имати повратак ауторитарнијем облику управљања у пољопривреди, више колективистички одређен приступ друштвеној подјели рада ... као и обновљену регулацију и контролу од стране руске владе.

У систему државних и колективних фарми није постојала помоћ руралним областима онаква какву познајемо. Ипак, добро обучени агрономи и пољопривредни управници били су дио тог система а многи су од њих постали приватни фармери. Остали су се лако могли преквалификовати за друштвено и приватно финансирани кадар за помоћ руралним областима, који би могао дјеловати слично као неки експерти у односу на оне који брину о развоју. Западне земље већ неко вријеме покушавају то да постигну, као што показују McNeil и Kerr (1995), али често не схватају сасвим како колективистички настројен менталитет једног народа, који није далеко од царизма и државног социјализма, види свој квалитет живљења и потенцијал за одрживу пољопривреду.

По цијелој Русији постоји много прворазредних пољопривредних института, али су они били одвојени од фармера. Без система помоћи руралним областима који би пратио нове приватизоване фарме, ови институти дјелују у вакууму. Због тога је потребан модел за истраживање система фармерства и за помоћ, који фармере види као сараднике у истраживању и ширењу помоћи и који мора бити боље повезан са постојећим институтима за пољопривредна истраживања. ФСР/Е садржи компоненту која врши диференцијалну анализу улоге жена у раду на фарми, ван фарме и у домаћинству. Рад ФСР на помагању руралним подручјима мора подстаћи усавршавање људског потенцијала, што ће повећати управљачку способност нових институција. Да би ово постигли, морају их подучавати маркетингу и пословном менаџменту, као и осталим друштвено-организационим способностима попут вођства, предузетништва и контролisaња ризика. Можда ће многе мале фарме неко вријеме пословати на рубу опстајања, али уз одговарајући све већи напор на помагању руралним подручјима фармери московске области имају једнак потенцијал да савладају одрживо пословање као и фармери Онтарија.

Литература:

- Breburda, J. 1990. Land-use Zones and Soil Degradation in the Soviet Union, in K-E Wadekin, (ed.) *Communist Agriculture* London: Routledge.
- Butyrin, G. N. 1993. Foundations of Present Day Cooperation in Rural Areas, in A. A. Bodenstedt, S. Merl and V. A. Nutrikhin, *Social Problems in Rural Areas under Conditions of Change*, Berlin: Duncker & Humblot.
- Filson, G. C. 1993. 'Comparative Differences in Ontario Farmers' Environmental Attitudes', *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 6(2): 165-184.
- Macey, D. A. J. 1994. Is Agrarian Privatization the Right Path? A Discussion of Historical Models, *The Soviet and Post-Soviet Review*, 21(2-3): 149-188.
- McNeil, A. O. and W. A. Kerr 1995. Extension for Russian Agricultural Industrial Complexes: Lessons from a Dairy Project. *European Journal of Agricultural Education and Extension* 2(1): 49-58.
- Statistics Canada 1992. *The Daily*. (June 4): 1-22.
- Van Atta, D. 1993. *The "Farmer Threat": The Political Economy of Agrarian Reform in Post-Soviet Russia*. Boulder: Westview Press.
- Wegren, S. K. and F. A. Durgin, 1995. Why Agrarian Reform is Failing, *Transition* (Oct. 20):20: 50-54.

с енглеског превела
Тања Лубурић